

Каденко Ірина, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри природничих дисциплін,
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради,
м.Харків

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИБЕРЕЖНО-ВОДНОЇ РОСЛИННОСТІ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У Європі інтерес до вивчення прибережно-водних рослин розпочався в XVIII столітті в зв'язку з розвитком рибництва.

В Україні історія вивчення динаміки водної рослинності поділяється на два етапи. Перший (1927-1950), початок якого поклав в Україні І. К. Пачоський, пов'язано з дослідженням природних змін рослинності, другий (з 1951 р. по теперішній час) – з вивченням природних та антропогенних її змін. У середині 60-х років минулого століття спостерігається різке збільшення кількості робіт, присвячених антропогенній динаміці судинних водних рослинності, викликане проведенням масштабних гідротехнічних будівництв [2]. Зміна структури угруповань та спрямованість змін, регіональну динаміку рослинності визначають антропогенні фактори [3]. За характером та ступенем впливу цих факторів на судинну водну рослинність в Україні можна умовно виділити кілька етапів її антропогенної деградації.

Перший, історичний етап, пов'язаний з інтенсивним вирубуванням лісів у басейнах річок. Зведення лісів негативно позначилося на формуванні та характері проходження заплавного режиму, руслових та гирлових процесів, що, започаткувало зміни вищої водної рослинності.

Другий етап (1870-1915 рр.) пов'язаний з початком проведення іригаційних заходів, спрямованих на регулювання рівня водного режиму в регіонах надмірного зволоження, а також осушення територій боліт потреб народного господарства.

Третій етап (до 1941 р.) пов'язаний з подальшим продовженням осушення боліт та будівництвом іригаційних каналів. На цей етап припадає будівництво Дніпровського водосховища (1931-1934 рр., загальна площа 51.4 тис. га) і починаються широкі ботанічні дослідження з метою прогнозування зміни рослинності, зокрема вищої водної.

Четвертий етап (до 1960 р.) пов'язаний з розширенням меліоративних робіт. Загалом в Україні на цей період було меліоровано 431 тис. га перезвожених територій. Створено Каховське (1953 р., площа 215.5 тис. га) та Кременчуцьке (1960 р., площа 225.2 тис. га) водосховища. Цей етап характеризується розширенням ботанічних досліджень, зокрема прогнозування заростання новостворених водосховищ, особливостей формування рослинності, вивчення сукцесій у Дніпровському водосховищі у зв'язку з пониженням рівня води під час війни. На цьому етапі суттєвий негативний вплив на якість води починає надавати скидання стічних вод промислових та сільськогосподарських підприємств.

П'ятий етап (до 1980 р.) пов'язаний із зарегулюванням та регіональним зниженням стоку багатьох середніх та малих річок. Завершено будівництво водосховищ Дніпровського каскаду – Дніпродзержинського (1964 р., площа 56.7 тис. га), Київського (1966 р., площа 96.7 тис. га) та Канівського (1970 р., площа 64.2 тис. га). Загальна площа мілководій усіх споруджених водосховищ Дніпровського каскаду складає 699,2 тис. га. З них майже третина припадає на мілководдя, зайняті вищою водною рослинністю. На цьому етапі здійснюється велике іригаційне будівництво у лісостеповій та степовій зонах України. Загальна площа земель, охоплених іригацією, становила близько 200 тис. га [1].

Шостий етап (з 1981 р. по теперішній час) пов'язаний із уповільненням темпів гідробудівництва та зменшенням обсягів стоків промислового та сільськогосподарського походження. Споруджені штучні водосховища на Дністрі, а також водойми-охолоджувачі АЕС – Южноукраїнська та Вінниця. Різко збільшився вплив рекреації на вищу водну рослинність.

Встановлено, [4], що основними напрямками динамічних процесів вищої водної рослинності є трансформація та деградація її спільнот внаслідок антропогенного евтрофування водойм, прискореного та повільного їх осушення, забруднення, зниження опріснюючого та формуючого впливу водотоків (південні регіони), механічного знищення, а також штучна (у зв'язку з локальним підтопленням) та природна (на об'єктах, що охороняються) її демуація. У зв'язку з порушенням умов природного середовища відбулося поширення, зокрема у південних регіонах України, які раніше не виростають спільнот, утворених заносними видами вищих водних та повітряно-водних рослин – *Azolla caroliniana*, *A. filliculoides*, *Torulinium odoratum*, *Sagittaria latifolia*, *Diplachne fascicularis*, *Eclipta prostrata*, *Elodea nutallii*, *E. densa* та ін.

Зміни рослинності, спричинені осушувальною меліорацією, мають найбільше поширення в Україні [5]. Останні три десятиліття вони зумовлені зниженням річкового стоку. У південних регіонах це призводить до наростання факторів засолення, яке зумовлене зниженням промивного режиму [4].

Зміни вищої водної рослинності, що відбуваються внаслідок надмірного обводнення, як і попередні, набули в Україні характеру постійно діючого чинника. Особливо значний вплив на рослинний покрив здійснюється надмірним обводненням територій, обумовлених скиданням дренажних вод, спорудженням штучних водоймищ та зарегулювання русел річок. Загальною тенденцією змін вищої водної рослинності під впливом обводнення є збільшення її площ.

Внаслідок розширення масштабів антропогенного впливу на вищу водну рослинність в Україні має місце збільшення її площ з флористичної та цінотичної спільнот [3]. Спостерігається швидке скорочення місцезростань флористично багатих спільнот за участю рідкісних, ендемічних та реліктових видів, і навіть видів, що є межі ареалу. Як і для інших типів рослинності, для вищої водної характерно комплексний вплив антропогенних факторів на сучасному етапі переважають зміни, викликані обводненням територій і пов'язаним з ним, зокрема у південних регіонах, засоленням, а також антропогенним евтрофуванням водойм.

Отже, антропогенні зміни вищої водної рослинності визначають сучасні зміни флори. Спостерігається різке скорочення ценозів видів, суцільні ареали яких у більш північні райони. Відбувається скорочення видів ендемічного та реліктового комплексу та використання невластивих їх ценозів адвентивних кенофітів. Особливо це характерно для спільнот справжньої водної рослинності у південних регіонах. Відновлювальні зміни у зв'язку з динамічністю екотопів та посиленням антропогенного впливу спостерігаються рідко.

Список використаних джерел

1. Боярин Марія, Оксана Музиченко Аналіз екологічного стану озера Небужко (Вічині) *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 2014, №11. С 172-177.
2. Дубина Д. В. Географічна структура флори водойм України *Укр. бот. журн.* 1984. Т. 41, № 6. С. 1–7.
3. Дубина Д. В. Вища водна рослинність України *Рослинність України*. Київ: Фітосоціоцентр, 2006. 412 с.
4. Жмуд О. І. Сингенетичні зміни рослинності Дунайського біосферного заповідника *Укр. бот. журн.* 2000. Т. 52, №3. С. 272–277.

5. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Дубина Д.В. Стан та перспективи вивчення вищої водної флори і рослинності України *Укр.ботан.журн.* 1984. 41, № 2. С. 1–11.